

Л.В. Шевченко,
кандидат юридичних наук,
Д.С. Шевченко

ЮРИДИЧНИЙ СКЛАД ПРОСТУПКІВ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Проаналізовано проступки у сфері цивільного захисту населення та юридичний склад проступків у сфері цивільного захисту населення. Досліджуються ознаки, наявності яких те чи інше протиправне діяння можна кваліфікувати як правопорушення.

Ключові слова: адміністративні проступки в сфері цивільного захисту, адміністративні стягнення у сфері цивільного захисту, цивільний захист, склад проступку, захист населення і територій від надзвичайних ситуацій, ознаки проступку.

Анализируются правонарушения в сфере гражданской защиты населения и юридический состав правонарушений в сфере гражданской защиты населения. Исследуются признаки, при наличии которых то или иное противоправное деяние можно квалифицировать как правонарушение.

Ключевые слова: административные проступки в сфере гражданской защиты, административные взыскания в сфере гражданской защиты, гражданская защита, состав проступка, защита населения и территорий от чрезвычайных ситуаций, признаки проступка.

Paper analyzes the offenses in the field of civil protection and legal body of crimes in the field of civil protection. Signs of the qualification of the wrong act as an offense are investigated.

Keywords: administrative offenses in the field of civil protection, administrative penalties in civil protection, civil protection, corpus delicti, protection of population and territories from emergency situations, signs of offense.

Вчення про склад правопорушення посідає одне з центральних місць в адміністративно-правовій науці та має велике практичне значення.

По-перше, воно сприяє виявленню найістотніших ознак антигромадських діянь, їх розмежуванню і встановленню справедливих санкцій; по-друге, допомагає правозастосовчим органам правильно кваліфікувати правопорушення та вживати адекватних їм заходів впливу; по-третє, дає можливість зрозуміти закон, допомагає навчання юристів і правовому вихованню громадян.

Склад – це опис діяння у законі. Опис ще не вчиненого, а тільки передбачуваного чи можливого діяння. Для такого опису використовуються лише юридично значущі ознаки, котрі характеризують діяння як правопорушення. Вони отримали назву конструктивних ознак.

Склад правопорушення становить сукупність головних, визначальних ознак, що виділені законодавцем як типові, необхідні й водночас є достатніми для притягнення особи до юридичної відповідальності. Відсутність хоча б одного з елементів складу виключає правову відповідальність [1].

Для того, щоб виникли правовідносини відповідальності, одних фактичних підстав недостатньо, тому що необхідні ще й правові підстави, якими є конкретні юридичні факти (юридичні підстави), тобто наявність в діях особи складу адміністративного проступку.

Під юридичним складом розуміють передбачену нормами адміністративного права сукупність ознак, за наявності яких те чи інше протиправне діяння можна кваліфікувати як правопорушення.

До цих ознак належать: об'єкт; об'єктивна сторона; суб'єкт; суб'єктивна сторона проступку.

Перелік ознак, закріплених у складі проступку, є достатньою та необхідною умовою для кваліфікації діяння. Це означає, що діяння тільки тоді визнається адміністративним проступком, коли воно містить всі ознаки його складу, а відсутність хоча б однієї з них означає відсутність складу взагалі. З іншого боку, для кваліфікації діяння як адміністративного проступку достатньо, коли в ньому мають місце всі ознаки, що входять до його складу, у той час як інші ознаки на кваліфікацію не мають впливу [2].

Кодексом України про адміністративні правопорушення [3] адміністративна відповідальність у сфері цивільного захисту передбачена за такі проступки: порушення вимог радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення (ст. 46-1); порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення (ст. 59-1); порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78); порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ (ст. 78-1); порушення правил складування, зберігання, розміщення, транспортування, утилізації, ліквідації та використання відходів (ст. 82); приховування, спотворення або відмова від подання повної та достовірної інформації за запитом посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань, щодо безпеки утворення відходів та провадження з ними (ст. 82-3), змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, без спеціального дозволу (ст.82-4); невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки та ін. (ст. 91-1); приховування перевищення встановлених лімітів на обсяг утворення та розміщення відходів (ст. 91-3); порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів із безпечного ведення робіт у галузях промисловості (ст. 93); порушення правил і норм ядерної та радіаційної безпеки (ст. 95); недодержання державних стандартів, норм і правил під час проектування і будівництва (ст. 96); невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади (ст. 188-16); невиконання вимог (приписів) посадових осіб органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки (ст. 188-18).

Всі ці абстрактно описані діяння утворюють склад адміністративного проступку, який ще не вчинений, а тільки передбачуваний і можливий. Будь-який склад адміністративного проступку характеризується наявністю встановлених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як адміністративний проступок.

Одним із найважливіших елементів складу адміністративних проступків, які посягають на організацію цивільного захисту населення, як і будь-якого іншого адміністративного правопорушення, виступає **об'єкт** – те, на що спрямоване посягання.

Залежно від ступеня узагальнення розрізняють загальний, родовий, видовий та безпосередній об'єкти правопорушень (проступків).

Загальним об'єктом правопорушень є ті суспільні відносини, яким правопорушення завдає шкоди. Для таких відносин характерні, по-перше, нормативна урегульованість нормами різних галузей права, і, по-друге, їх охорона за допомогою адміністративно-правових санкцій.

Родовим об'єктом адміністративних проступків, які ми розглядаємо, є однорідна група суспільних відносин, що пов'язана із безпекою та здоров'ям населення. Саме за цією ознакою найбільша кількість адміністративних проступків, що посягають на організацію цивільного захисту населення, міститься у главі 5 КУпАП "Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення", решта – в інших главах, які охороняють відносини власності, встановленого порядку управління та інші. Для таких правопорушень відносини цивільного захисту населення виступають в якості додаткового об'єкта.

Різновидом родового є видовий об'єкт, тобто відокремлена група суспільних відносин, спільних для деяких проступків. Вони виступають відокремленою й досить

самостійною частиною родового об'єкта. За цією ознакою суспільні відносини, на які посягають адміністративні правопорушення у сфері цивільного захисту населення, можна поділити на такі групи:

– відносини у сфері охорони природних ресурсів: земель (ст.ст. 52, 53); водойм (ст.ст. 59, 59-1, 60); лісів (ст.ст. 65, 66, 71, 72, 73, 74, 76, 77); атмосферного повітря (ст.ст. 78, 78-1, 79, 80, 81);

– відносини, пов'язані з дотриманнями вимог лімітів, нормативів у сфері екологічної безпеки (ст.ст. 82-2, 82-3, 91-2 – 91-4, 167 – 168-2);

– відносини, що посягають на встановлений порядок введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, механізмів (ст.ст. 59, 79, 79-1, 80, 81);

– відносини щодо встановленого порядку поводження із відходами (ст.ст. 82, 82-1, 82-2, 82-4, 82-5, 82-6);

– відносини, пов'язані з дотриманням вимог хімічної та радіаційної безпеки (ст.ст. 82-7, 83, 188-18);

– відносини, що посягають на встановлений порядок управління (ст.ст. 185-8, 186-3, 187; 188-5; 188-8; 188-9; 188-11; 188-16; 188-18, 188-21; 188-22; 188-27, 188-11).

Під безпосереднім об'єктом мають на увазі ті конкретні суспільні відносини, проти яких спрямоване конкретне адміністративне правопорушення в сфері цивільного захисту населення. Такий об'єкт є неповторним для кожного проступку цієї сфери. Так, для проступку, передбаченого ст. 53 КУпАП, безпосереднім об'єктом будуть виступати суспільні відносини щодо встановленого порядку розміщення, проектування, будівництва, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, ст. 91-2 Кодексу – суспільні відносини щодо дотримання лімітів та нормативів використання природних ресурсів тощо.

Для багатьох адміністративних поступків розглядуваної сфери обов'язковим елементом об'єкта їх складу виступають предмети, на які ці проступки посягають. Зокрема, ними можуть виступати: сільськогосподарські та інші землі (ст.52), протиерозійні гідротехнічні споруди, захисні лісонасадження (ст. 53), вода (ст. 60), ліс (ст.ст. 72, 73), фауна (ст. 76) відходи (ст.ст. 82, 82-4, 82-5) та інші.

Невід'ємним елементом складу проступку є **об'єктивна сторона**, яка становить сукупність ознак, що характеризують зовнішнє вираження проступку, та різні обставини його здійснення, тобто прояв правопорушення в об'єктивній реальності. До числа основних ознак, що складають об'єктивну сторону адміністративних проступків в сфері цивільного захисту населення, належить *діяння*, що виражається у формі дії чи бездіяльності. Дія являє собою активне порушення встановлених правил поведінки, бездіяльність – пасивне поводження, у результаті якого не виконуються обов'язки, установлені правовими нормами.

Адміністративні проступки при забезпеченні цивільного захисту населення можуть виражатися як у формі дії, так і бездіяльності. Так, у формі дії вчиняються такі адміністративні проступки як: забір води з порушенням планів водокористування, самовільне проведення гідротехнічних робіт (ст. 60), засмічення лісів відходами (ст. 73), самовільне випалювання рослинності або її залишків (ст. 77-1), випуск (в тому числі з ремонту) або реалізація продукції, яка не відповідає вимогам стандартів, сертифікатів відповідності, норм, правил і зразків (еталонів) щодо якості, комплектності та упаковки (ст.167), виконання робіт, надання послуг громадянам-споживачам, що не відповідають вимогам стандартів, норм і правил (ст. 168-1), створення перешкод для діяльності посадових осіб органів державного пожежного нагляду (ст. 35 Закону України “Про пожежну безпеку” [4]) та інші.

Досить часто адміністративні проступки цієї сфери вчиняються шляхом бездіяльності, як правило, при недотриманні тих чи інших правил, невжитті визначених нормами права заходів у сфері цивільного захисту населення. Це, зокрема, невиконання природоохоронного режиму використання земель (ст. 53), неповідомлення адміністрації найближчого порту України про проведене внаслідок крайньої необхідності без належного на те дозволу скидання у море шкідливих речовин (ч. 2 ст. 59-1), невикористання встановлених споруд, устаткування, апаратури для очи-

щення і контролю викидів в атмосферу (ч. 2 ст. 79), недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції або прийняття в експлуатацію об'єктів чи споруд (ст. 79-1), невиконання законних вимог посадових осіб органів виконавчої влади у сфері стандартизації, метрології та сертифікації (ст. 188-9), невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків, а так само інших законних вимог посадових осіб органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби (ст. 188-11 КУпАП, ст. 46 Закону України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" [5]) та інші.

Решта ознак об'єктивної сторони для адміністративних проступків у сфері цивільного захисту населення (шкідливі наслідки діяння, причинний зв'язок між ними, час, місце, способи та засоби вчинення проступку) є факультативними, але для деяких з них вони мають кваліфікуюче значення. *Шкідливі наслідки* як обов'язкова ознака матеріального складу розглядуваних проступків передбачені при вчиненні таких діянь як: псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами (ст. 52), розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень (ст. 53), забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища (ст. 59), забруднення і засмічення територіальних і внутрішніх морських вод внаслідок скидів із суден (ст. 59-1), пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, промисловими і комунально-побутовими викидами, відходами і покидьками, що спричиняє його усихання чи захворювання (ст. 72), засмічення лісів відходами (ст. 73) та багато інших. Обов'язковою умовою притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за такі проступки є наявність *причинного зв'язку* між протиправними діяннями та вказаними наслідками.

Час є кваліфікуючою ознакою при вчиненні таких проступків як: перевищення технологічних нормативів допустимого викиду забруднюючих речовин під час експлуатації технологічного устаткування, споруд і об'єктів (ст. 78), недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції або прийняття в експлуатацію об'єктів чи споруд, а так само недодержання строків, встановлених для кожного етапу будівництва природоохоронних об'єктів чи споруд, або строків прийняття їх в експлуатацію (ст. 79-1), подання звітності щодо утворення, використання, знешкодження та видалення відходів з порушенням встановлених строків (ст. 82-1).

Чинним адміністративно-деліктним законодавством передбачено обов'язковою умовою при вчиненні адміністративних проступків у сфері цивільного захисту населення наявність *місця* їх скоєння, зокрема, земельні ділянки (ст.ст. 52-53), територіальні і внутрішні морські води (ст. 59-1), землі державного лісового фонду (ст. 74), землі сільськогосподарського призначення, смуги відводу автомобільних доріг і залізниць, парки, інші зелені насадження та газони, населені пункт, території та об'єкти природно-заповідного фонду (ст. 77-1) та деякі інші.

Спосіб вчинення є кваліфікуючим для багатьох правопорушень, передбачених нормами КУпАП, зокрема, таких як: порушення правил використання земель (ст. 53), що полягає у використанні земель не за цільовим призначенням, невиконанні природоохоронного режиму використання земель, розміщенні, проектуванні, будівництві, введенні в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильній експлуатації, знищенні або пошкодженні протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень; порушенні вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення (ст. 59-1) може проявлятися у вигляді забруднення і засмічення таких вод внаслідок скидів із суден, проведення навантажувальних та розвантажувальних робіт, що можуть призвести до забруднення цих вод; порушення законодавства про державну таємницю (ст. 212-2), яке може бути вчинено шляхом недодержання встановленого законодавством порядку передачі

державної таємниці іншій державі чи міжнародній організації, засекречування інформації, безпідставного засекречування інформації, надання грифа секретності матеріальним носіям конфіденційної або іншої таємної інформації, яка не становить державної таємниці, порушення встановленого законодавством порядку надання допуску та доступу до державної таємниці.

Засоби вчинення проступку – це технічні пристрої, механізми, за допомогою яких вчиняються адміністративні проступки в сфері цивільного захисту населення. До таких засобів закон, зокрема, відносить автотранспортні та інші пересувні засоби і установки, у яких вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, а також рівень впливу фізичних факторів здійснюваного, утворюваного ними під час роботи, перевищують установлені нормативи (ст. 81).

Важливим елементом складу правопорушення у сфері цивільного захисту населення є **суб'єкти** їх вчинення. Суб'єктом такого адміністративного правопорушення можуть бути фізичні (осудні особи, які на момент вчинення адміністративного проступку досягли шістнадцятирічного віку (ст. 12 КУпАП) та юридичні особи. Залежно від ознак, якими наділені суб'єкти адміністративного проступку в теорії адміністративного права, виділяють загальні та спеціальні суб'єкти адміністративного правопорушення.

Загальним суб'єктом адміністративного проступку (правопорушення) вважається осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку.

Спеціальним суб'єктом виступає особа, яка може бути визнана суб'єктом конкретного адміністративного правопорушення, а відтак притягнута до адміністративної відповідальності за наявності у неї, крім ознак загального суб'єкта, певних додаткових ознак (займана посада, фізичний стан, протиправна діяльність в минулому). Аналіз нормативно-правових актів, що передбачають адміністративну відповідальність за проступки в сфері цивільного захисту населення, дозволяє стверджувати, що суб'єктами їх вчинення можуть бути:

1) загальні суб'єкти:

а) громадяни, відповідальність яких передбачена ст.ст. 52, 53, 72-74, 77, 77-1, 82-5 КУпАП та іншими;

б) юридичні особи, відповідальність яких передбачена ст. 46 Закону України “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення” [5], ст. 35 Закону України “Про пожежну безпеку” [4] та іншими законами;

2) спеціальні суб'єкти, серед яких можна виділити:

а) посадових осіб (ст.ст. 60,71,77, 79-1 КУпАП та інші);

б) громадян – суб'єктів господарської діяльності (ст. 80 КУпАП);

в) громадян – суб'єктів підприємницької діяльності (ст. 52, 82, 168, 168-1 КУпАП).

Останнім елементом складу адміністративних проступків в сфері цивільного захисту населення є **суб'єктивна сторона**, тобто психічне ставлення особи (суб'єкта правопорушення) до свого діяння та його наслідків. До ознак, властивих суб'єктивній стороні, належать вина, мотив і мета вчинення правопорушення.

Під *виною* розуміється психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно шкідливого діяння та його наслідків, яке виявляється у формі умислу або необережності. Навмисним є проступок, при якому порушник передбачає настання суспільно шкідливих наслідків своєї поведінки й бажає або свідомо допускає їх настання. За такої форми вини вчиняються такі адміністративні проступки як: використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель (ст. 52), забруднення і засмічення територіальних і внутрішніх морських вод внаслідок скидів із суден, здійснених без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів або з порушенням встановлених правил (ст. 59-1), самовільне проведення гідротехнічних робіт (ст. 60), самовільне випалювання рослинності або її залишків (ст. 77-1), приховування, спотворення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитом посадових осіб і зверненнями громадян (ст. 82-3) та інші.

Необережність буває двох видів: самовпевненість і недбалість. Самовпевненість має місце тоді, коли особа, що порушує вимоги законодавства, передбачає суспільно шкідливі наслідки своєї діяльності, але легковажно розраховує на можливість уникнути їх. Недбалість проявляється в тому, що особа не передбачає настання шкідливих наслідків, хоча повинна була й могла їх передбачати. Вчинення проступків у сфері цивільного захисту населення з необережності прямо передбачено у такому діянні, як знищення або пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем (ст. 77), а також можливе при вчиненні порушення водоохоронного режиму на водозборах (ст. 59), порушення правил ведення первинного обліку кількості вод, що забираються з водних об'єктів і скидаються до них, та визначення якості вод, що скидаються (ст. 60), експлуатації громадянами автотранспортних та інших пересувних засобів і установок, у яких вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, а також рівень впливу фізичних факторів, здійснюваного, утворюваного ними під час роботи, перевищують установлені нормативи (ст. 81) тощо.

Мета вчинення розглянутих проступків в переважній більшості кваліфікуючого значення не має. Лише щодо деяких проступків законодавець акцентує на цьому увагу. Наприклад, ст. 59-1 КУпАП передбачає відповідальність за неповідомлення адміністрації найближчого порту України про проведене внаслідок крайньої необхідності без належного на те дозволу скидання у море шкідливих речовин із судна або іншого плавального засобу, повітряного судна, платформи чи іншої штучно спорудженої в морі конструкції, а у випадках скидання з *метою* поховання – і органу, який видає дозволи на таке скидання, одразу після здійснення або в ході здійснення такого скидання.

Мотив як кваліфікуюча ознака адміністративних проступків у сфері цивільного захисту населення законом не передбачена.

Найбільш поширеними та проблематичними правопорушеннями в галузі цивільного захисту населення є недотримання встановлених законодавством відповідних нормативів, стандартів та правил, що може призвести до надзвичайних ситуацій (ст. 95, 96 КУпАП). Проблема даних порушень полягає у відсутності необхідних технічних пристроїв та автоматичних систем контролю, які б дали можливість своєчасно і у повному обсязі виявляти зазначені правопорушення. Як справедливо зазначає Андрейцев В.І., зазначеним правопорушенням притаманна висока латентність, що ускладнює процес притягнення винних до юридичної відповідальності [6].

Одним із найпоширеніших видів адміністративних стягнень, які передбачені названими вище статтями, є штраф, але, на жаль, розміри штрафів за адміністративні правопорушення у сфері цивільного захисту населення є мізерними, що досить часто становить підставу для ігнорування приписів законодавчих вимог.

Наприклад, ст. 59 КУпАП за введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому діянню, передбачено накладення штрафу на посадових осіб всього від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Отже, стає очевидним, що на сучасному етапі існує необхідність в адміністративному законодавстві, у частині, що стосується цивільного захисту населення, встановити більш жорсткі штрафи, оскільки інститут адміністративної відповідальності тут перестав бути важелем впливу адміністративно-правового регулювання цивільного захисту.

Також, на нашу думку, адміністративні стягнення, які накладаються за вчинення адміністративних правопорушень під час дії режиму надзвичайного стану, мають носити більш жорсткий характер порівняно з тими, що накладаються за вчинення правопорушення у звичайних умовах. Проте, на жаль, Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить у собі окремого положення щодо "підвищеної" адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень в умовах дії режиму надзвичайного стану. Лише в п. 5 ст. 35 цього Кодексу визначає обставини, що обтяжують відповідальність за вчинення адміністративного правопорушення в умовах стихійного лиха або інших надзвичайних ситуацій [3]. На нашу думку, це є помилкою законодавця. Цікавим є той факт, що навіть опитані мешканці

населених пунктів Автономної Республіки Крим і Закарпатської області, на території яких вводилися надзвичайні адміністративно-правові режими, вважають за доцільне введення більш суворого покарання за вчинення суспільно небезпечних діянь в умовах дії зазначених режимів – 78,3 %.

Тому, на нашу думку, цілком логічним було б доповнити відповідну главу КУпАП нормою, яка б передбачала відповідальність за вчинення адміністративних правопорушень в умовах дії режиму надзвичайного стану.

Таким чином, аналіз інституту адміністративної відповідальності у сфері цивільного захисту населення дає підстави зробити висновки про проблеми, які стоять на заваді ефективному адміністративно-правового регулюванню цивільного захисту: ухилення окремих посадових осіб від застосування адміністративних санкцій щодо порушників; недостатня врегульованість відповідальності юридичних осіб за правопорушення в сфері цивільного захисту та механізму її застосування; слабкість та малозначність вказаних адміністративних санкцій.

На нашу думку, усунути вказані вище недоліки можна шляхом внесення змін до окремих законодавчих актів України.

Зокрема, доцільно доповнити КУпАП главою “Адміністративні правопорушення в галузі цивільного захисту населення”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Колпаков В.К.* Адміністративна відповідальність : Навч. посіб. / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
2. *Коломоєць Т.О.* Адміністративна відповідальність : Навч. посіб. / Т.О. Коломоєць. – К. : Істина, 2011. – 177 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.
4. Про пожежну безпеку : Закон України від 17.12.93 р. № 3745-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 5. – Ст. 21.
5. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218 (із змінами).
6. *Андрейцев В.І.* Право екологічної безпеки : Навч. та наук.-практ. посіб. / В.І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002.

Отримано 31.01.2013